

АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫНЫҢ ӘКІМДІГІ
АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫНЫҢ МӘДЕНИЕТ, АРХИВТЕР ЖӘНЕ ҚҰЖАТТАМА БАСҚАРМАСЫ
ҚР БҒМ ҒК А.Х. МАРҒҰЛАН АТЫНДАҒЫ АРХЕОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ
АҚТӨБЕ ОБЛЫСТЫҚ ТАРИХИ-ӨЛКЕТАНУ МУЗЕЙІ

АКИМАТ АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ
УПРАВЛЕНИЕ КУЛЬТУРЫ, АРХИВОВ И ДОКУМЕНТАЦИИ АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ им. А.Х. МАРГУЛАНА КН МОН РК
АКТЮБИНСКИЙ ОБЛАСТНОЙ ИСТОРИКО-КРАЕВЕДЧЕСКИЙ МУЗЕЙ

«ҚАДЫРБАЕВ ОҚУЛАРЫ - 2020»

**VI ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
ҒЫЛЫМИ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

(2020 жылғы 27-28 қараша)

МАТЕРИАЛЫ

**VI МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ
КОНФЕРЕНЦИИ**

«КАДЫРБАЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ – 2020»

(27-28 ноября 2020 года)

5. Ғабдуллин Ә., Ғабдешұлы. Кең Нарынға Бөкей бастап өтіп еді... Алматы, 1999.
6. Кипиев М. Бақтыгерей Құлманов - мемлекет және қоғам қайраткері. Атырау, 1999
7. Кенжеахметов С. Қазақ зиялылары. «Ақиқат» журналы. 1994, №7
8. Кипиев М. Бақтыгерей Құлманов - мемлекет және қоғам қайраткері. Атырау, 1999, 56 б.
9. Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы. Алматы, 1995.
10. Қуаныш С. 1916 жыл немесе қара жұмысқа айналғандар. «Ақиқат», №12, 1998ж.
11. Қуаныш С. Көрсетілген еңбек. 87 б.
12. Озғанбаев Ә. Дала және Түркістан. «Ақиқат», 1997, №11
13. Өзбекұлы С. Арыстары Алаштың. Алматы, 1998.
14. Өзбекұлы С. Арыстары Алаштың. Алматы, 1998, 163 б.
15. Өзбекұлы С. Арыстары Алаштың. Алматы, 1998, 165 б.
16. Өзбекұлы С. Арыстары Алаштың. Алматы, 1998.
17. Сүйінов С. Бақтыгерей Құлманов кім болған? «Ақ Жайық», 12 қазан, 2000 ж.

СЫР ӨңІРІНДЕГІ ДІНИ ҒҰРЫПТЫҚ НЫСАНДАР

Г. И. Оразалиева

Сыр өңірі тарихи-мәдени ескерткіштерге өте бай. Қазіргі таңда 500-ден астам тарих және мәдениет ескерткіштер мемлекет қорғауына алынған. Елбасының «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» бағдарламасы және Президент Н.Ә.Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласындағы ірі жобалардың бірі - «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» еліміздің ғылымына үлкен серпіліс алып келді. Осыған орай, Қызылорда облыстық тарихи-өлкетану музейі жалпы Сыр өңірінің қасиетті нысандарын іріктеу мақсатында жұмыс атқарып келеді (Әуезов, 2018, 166.б). Осы жұмыстардың нәтижесінде Жалпыұлттық және өңірлік қасиетті нысандар тізіміне енген діни және ғұрыптық орындарының ішінде Сыр өңірінің шығыс бөлігіндегі нысандар -Қорасан ата кесенесі, Төлегетай-Қылышты ата кешені және Сыр өңіріндегі Қағбаның көшірмесі жайында болмақ.

Қорасан Ата кесенесі.

Барлық өмірі мен өнегелі тірлігі алты Алаштың баласына мәлім, сонау Арабиядан Орта Азия, түркі, қазақ жерлеріне, соның ішінде Сыр бойына ислам діні мен мәдениетін алғаш әкелгендердің бірі – халықты имандылық парасатына тәрбиелеген Әбдіжалил Баб еді. Халық аузындағы әңгімелерде ол Қорасан ата деп аталады (ҚР тарихи және мәдени ескерткіштерінің жинағы, 2011, 36 б.)

Қорасаннан қалың қолмен аттанған Әбдіжәлил Баб Сырдарияның сол жағалауындағы Қызылқұм өңіріндегі «Тотықұс» аралына (қазіргі Жаңақорған ауданының аумағында) келін табан тірейді, осы жерді тұрақты мекен етеді. Мешіт-медресе салдырып, бала оқытады, емшілік істермен де айналысады.

Аңыз әңгімелерде Қорасан ата бамдат намазын оқып тұрғанда бүкіл тұла бойы қорғасындай ерін тұрғандықтан халық оны қорасан деп атап кеткен деседі. Ислам дінін уағыздаумен қатар жүйке, қояншық, шешек ауруларын емдеп жазатын болыпты. Қорасан ата өзі өлсе де рухы өлмей, мазар басына түнеп, перзент сұраған ерлі-зайыптыларға Алланың құдіретімен ұл сұраса ұл, қыз сұраса қыз берген. Бұл жөнінде қазақ халқының эпостық жырларының бірі - Қобланды батыр жырында Қорасан атаның киесі туралы айтылады (ҚР тарихи және мәдени ескерткіштерінің жинағы, 2011, 38 б).

Қорасан ата (Әбдіжәлил баб) мен оның ұлы Хұсайын баба (Хұсайын Ғази) зираттары қазіргі Жаңақорған ауданының жерінде орналасқан.

Қорасан ата кесенесі туралы жазылған тарихи және аңыздық деректер көптеп кездеседі. Халық арасында қызығушылық тудыратын, қасиеті дара орындардың бірі - Қорасан ата кесенесі аумағындағы «Қағбаның» көшірмесі. Қағба «Сыр еліне қалай келді»? – деген сұраққа халық аузында сақталған ертедегі аңыз әңгіме жауап береді.

Қорасан атаның баласы ғұлама имам болған екен. Әкесі Қорасан әр жұмада «Тотықұс» аралынан Ақмаямен желдей ұшып, Меккеге барып Бамдат намазын өтеп қайтатын болған. Осыны сезген Хусаин әкесіне: «Рұқсат етіңіз, Меккедегі Қағбаны осында көшіріп әкелейін», - депті. Таң намазының уақытында аспанды қара бұлт басып алай-дүлей желдетін, ит үріп, тауық шақырып, түйе боздап, ауыл у-шу болыпты. Сонда баб: «Балам сені сынайын деп едім, іліміңе сендім. Жерге түсірме, Қағбаның көлеңкесін сызып алайын, өзін қайта орнына апарып қой. Бұл жерде аяқ асты болады. Өз орнында тұрғаны дұрыс», - дейді. Қағбаның сол сызып алынған көлеңкесі орнына топырақ үйіліп, ұзамай оның көшірмесі жаңадан салынады. Меккеге бара алмаған адам Құрбан айт намазында сол Қағбаны жеті рет айналып өтетін болған. Дегенмен, бұл тарихи дерек емес ауыздан-ауызға тараған аңыз - әфсана екенін баса айтқымыз келеді (Әшімұлы Ш., 2002, 16 б.).

Қағба көшірмесі дүниенің төрт бұрышына қарап тұрғызылған, қабырғалары 6,5х6,5 метр, биіктігі 5 метр шамасында, яғни шаршы формасында салынған. Қағбаның ішінде бабаларымыздың қолының табы қалған ертедегі қабырғалардың қирандысы сақталған.

Қазір Қағбаның ішінде VII-VIII ғасырлардан қалған тастар қойылған. «Тасқа қолыңды қойып, ең үлкен арманың айтқан адамның тілегі орындалады» деген халық арасында сенім бар. Қорасан ата кесенесі және Қағба - қазіргі таңда халықтың зиярат ететін орны. Қағба жанындағы емдік қасиеті бар құдық суы дертке шалдыққан адамдардың шипасына айналды. Аллаға құлшылық ететін намазхана да келушілерге қызмет етуде. Киелі орынның инфраструктурасы жақсы дамыған. Келешекте бұл аумақ туристік нүктеге айналуы мүмкін. Қағба көшірмесінің ішіне кіретін есігі солтүстік шығысқа қараған. Ішке кіре берісте

ғибадат етуші еденіне жайнамаз төсемей-ақ, дүниенің төрт бұрышының кез келген бағытына намаз оқыса да, Меккедегі оқыған намаздың сауабын табады деседі.

Қожа Ахмет Ясауи Қорасан атаға зиярат ете келгенде: «Тоқсан машайықты артыңнан көрдім, Қағбаны Мәккәні алдыңда көрдім, Рахым ете гөр, бабам Қорасан», - деп хикметіне қосып айтқанда, осы қасиетті орынды меңзеген болуы керек дейді халық арасындағы аңыз әңгімелер (Әшімұлы Ш., 2002, 22 б.).

Елбасының "Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру" бағдарламалық мақаласы "Рухани қазына" кіші бағдарламасындағы "Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы" жобасы аясында Қызылорда облыстық музейі тарихшылар мен өлкетанушылардың облыстық форумын 2018 жылдың сәуір айында өткізген болатын. Форумда қабылданған іс-шаралар жоспарына сәйкес Қызылорда облыстық музейі БАҚ өкілдерімен бірлесіп Сыр өңірінің шығыс бөлігіне «Сыр өңірінің қасиетті орындары» атты телеэкспедиция ұйымдастырды. Өңірдің шығыс бөлігінде орналасқан қасиетті нысандардың ішінде Қорасан ата кесенесі және оның аумағындағы қасиетті орындар зерттеліп, насихатталды. Нәтижесінде қасиетті орындар туралы бейнефильмдер түсіріліп, олар туралы зерттеулер ғылыми айналымға түсті.

Қылышты ата өз заманының батыры, әрі ерекше қасиетке ие әулие адам болған деседі. Халық арасына тараған аңызға сүйенсек, көлікті адам көлігінен түсін зиярат етпесе өзі немесе аты майып болады екен. Басына түнеп перзент тілегендер мен кеселденгендерге Алланың күшімен шипа беріп отырады. Қылышты атаның әкесі Камаладдин Меккеден келіп Қырғызша шаһарының патшасы Әбубәкір Сыдық ұрпағы Ілгімағзұмның қызына үйленеді. Содан көп кешікпей Меккеге қайтып келеді. Қылышты ата шеше ішінде қалып, өскенде аспаннан қылыш пен ақбоз ат түсін, 1001 бәлеге қарсы тұрған. Уәзірлері мен билері алдына келгенде қылышы күн сәулесіне шағылысып, қылыштың жүзіне қонған шыбын екіге бөлініп түсе беретін болыпты. Онысы «Кімде-кім адал болмаса осындай жаза алады» дегені екен. Міне, осыдан бастап Қылышты ата атаныпты (Кемелбаева А., 2017, 203 б.).

Қылышты ата кесенесі Төлегетай баба кесенесімен қатар Қызылорда облысы Жаңақорған ауданы орталығынан 30 шақырымдай қашықтықта орналасқан. Төлегетай – Қылышты атаға өкіл бала болып тәрбиесін алып, қойын бағады. Бір күні Қылышты ата Төлегетайды сынады. Сөйтсе сусыз құм ішінде Төлегетай аса таяғымен жер сызып су шығарып, қой суарып жүр екен. Баланың жетілгенін біліп, өз қызын берін күйеу бала етеді (Әшімұлы Ш., 2002, 23 б.). Төлегетайдан төрт ата Найман тарайды. Қылышты ата дүниеден өтерінде менің қабатыма Төлекті қойындар, зияратқа келген адам бірінші Төлекке дұға оқып, сосын маған келсін деген екен. Шындыққа жүгінгенде бүкіл Найман ұрпағының түп атасы Төлегетай екендігі негізделуде. Ақсұлу кішкентай қайнысы Белгібай он алтыға толғанша күтіп, өзі отыз беске келгенде соған қосылады. Белгібай мен Ақсұлудан – Сүйініш, Сүйініштен – Төлегетай дүниеге келеді. Ал Төлегетайдан – Қытай, одан – «Төрт Төлегетай» атанған: Қаракерей,

Матай, Садыр, Төртуыл деген ұлдары дүниеге келеді.Төлегетай баба – XII ғасырдың басындағы Күшілік ханның ұрпағы. Наймандарды жер-жерлерге бөлген кезде Төлегетай ежелгі Өзгент-Түркістан өңіріне жіберіледі. Бұрын да бірінің атағын сырттай білетін Төлегетай мен Қылышты Сыр өңірінде кез болып, бірін-бірі құрмет тұтып өтеді.Бұл күнде қатар жатқан қос әулие – Қылышты ата мен Төлегетай бабаның басына жаңадан келісті қос кесене тұрғызылған.

Қорыта айтқанда, Сыр бойы осындай шешіреге толы өңір, тұнған тарих. Өткен тарихымызды білмей, бүгінгімізді танымай, ертеңгі күніміздің басын ашып айтуымыз қиын. Сондықтан өткенімізді өзіміз тануымызбен бірге оны қазіргі өскелең ұрпағымызға таныта отырып, ата-бабаларымыздың өткен өнегелі жолын насихаттай білуіміз қажет. Сыр өңірінің шығыс бөлігіндегі орналасқан Қорасан ата кесенесі, Төлегетай – Қылышты ата кешендері Қазақстанның Жалпыұлттық Қасиетті нысандар тізіміне енген.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қ.Ж.Әуезов. «Рухани Жаңғыру» бағдарламасын дамытудағы музейлердің атқаратын рөлі» Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. Ж.,-2018, с.87

2. ҚР тарихи және мәдени ескерткіштерінің жинағы. Қызылорда облысы – А., 2011,с.111

3. Әшімұлы Ш. Сыр ғұламалары. Діни тарихи аңыздар. Шымкент қаласы., 2002, с.164

4. А.Кемелбаева «Қазақстанның Жалпыұлттық қасиетті нысандары – А., 2017, с.306) Foliant баспасы



Қорасан ата кесенесі. XIX ғ.



Сыр өңіріндегі VII-VIII ғғ. «Қағбанын» көшірмесі



Төлегетай-Қылышты ата кешенді-мазары (XI-XII ғғ.)